

Массіміліано Ді Паскуале
Ірина Кащей

**СТРАТЕГІЧНІ
НАРАТИВИ РОСІЇ У
ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ
В ІТАЛІЇ**

RESEARCH PAPER ТРАВЕНЬ 2025

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК ТА СТРАТЕГІЧНИХ СТУДІЙ ДЖИНО ДЖЕРМАНІ

Інститут Соціальних Наук та Стратегічних Студій Джино Джермані це неприбутковий think tank, створений 1981 року з місією захищати та відновлювати ліберальну демократію та відкрите суспільство. Інститут просуває та публікує дослідження щодо викликів для безпеки та стабільності країн Заходу, євроатлантичної спільноти та Італії. Крім того, Інститут має на меті підвищення усвідомленості політичних лідерів та громадської думки щодо внутрішніх та зовнішніх загроз демократії та її цінностям. Зокрема think tank аналізує такі теми: авторитарні та тоталітарні режими й ідеології, тероризм та політичне насильство, правий та лівий екстремізм, міжнародна злочинність, політична корупція, антиліберальні націонал-популістські рухи, дезінформація та маніпуляція сприйняттям, кіберзагрози, втручання та вплив іноземних автократичних режимів з метою дестабілізації демократій, роль розвідки та каунтер-розвідки у захисті демократичних держав.

Массіміліано Ді Паскуале є асоційованим дослідником Інституту Соціальних Наук та Стратегічних Студій Джино Джермані, де керує відділенням Українських Студій. Отримавши диплом з економічних наук у міланському університеті Бокконі, почав спеціалізуватися на культурі, політиці та суспільстві пострадянських країн. Україніст та член Секції Балтійських студій при університеті Мілана. Останніми роками вивчає теми дезінформації, гібридної війни та «активних заходів», публікуючи статті на ці теми у *StopFake Italia* та інших спеціалізованих виданнях. Автор книжок «Україна, держава на межі. Подорожі невідомою Європою» (2012, доп. вид. 2022), «Магічна Рига. Хроніки Балтії» (2015), «Українська абетка. Революція, культура та незалежність одного народу» (2018), «Українська абетка-2. Від Середньовіччя до Чорнобильської трагедії» (2021). Співавтор (разом з Луїджі Серджо Джермані) глави «Russian Influence on Italian Culture, Academia, and Think Tanks» у книжці «*Russian Active Measures Yesterday, Today and Tomorrow*» Ольги Бертельсен, опублікованої університетом Колумбії (2021).

Ірина Кашей – українська журналістка. Після отримання диплому зі спеціальності «Журналістика» працювала в університеті Каразіна (Харків), паралельно продовжуючи журналістську роботу. З 2006-го року живе й працює в Італії. Була кореспонденткою з Італії для української редакції радіо «Німецька хвиля», «Українського радіо», «Укрінформу», співпрацювала з *BBC Ukrainian*. З 2014-го року займається проблематикою, пов'язаною з прокремлівською дезінформацією та проблемами колоніальної оптики. У 2023-му році у співробітництві з проф. А. Беллецца переклала книгу української професорки Оксани Кісь «Вижити значить перемогти. Досвід українок у Гулагу». З лютого 2022-го року працює для державного телерадіоконсорціуму РАЙ.

Висловлені думки є виключно особистими і необов'язково відображають позицію Інституту Джино Джермані.

**ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК ТА СТРАТЕ-
ГІЧНИХ СТУДІЙ ДЖИНО ДЖЕРМАНІ**

**СТРАТЕГІЧНІ НАРАТИВИ РОСІЇ У ПІДРУЧНИ-
КАХ ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В ІТАЛІЇ**

Массіміліано ді Паскуале та Ірина Кащей

Травень 2025

RESEARCH PAPER

© 2025 Massimiliano Di Pasquale ta Iryna Kashchey
ISTITUTO GINO GERMANI DI SCIENZE SOCIALI E STUDI STRATEGICI
Via di Valle Corteno 60 - 00141 Roma
Tel. 06-69480308
fondazionegermani@gmail.com
www.fondazionegermani.org

ЗМІСТ

Увага: це дослідження жодним чином не стверджує, що згадані видавництва чи автори якимось чином пов'язані з державними чи недержавними структурами Російської Федерації.

Вступ	4
Чому Італія така вразлива до російських стратегічних наративів? Історично-політичні та культурні фактори	5
«Базові наративи»	7
Чотири case study	10
Висновки	28

Вступ

Ця робота присвячена російським стратегічним наративам, які містяться в підручниках для середньої школи в Італії. Необхідність її видання постала внаслідок численних сигналів з боку родин школярів та інституцій, як от Посольство України в Італії щодо ймовірних перекручень у викладенні давньої та новітньої історії України та інших пострадянських країн, присутніх у кількох підручниках географії.

Перше таке повідомлення від української активістки надійшло у вересні 2021-го року, й стосувалось видання «*Namaskar, Europa volume 2*», надрукованого 2019-го року. У наступні місяці таких сигналів ставало все більше, особливо після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022-го, і у якийсь момент стало очевидним, що йдеться не про окрему працю, виконану на неналежному професійному рівні, а про ширшу проблему, яка заслуговує на детальний аналіз.

Чому Італія така вразлива до російських стратегічних наративів? Історично-політичні та культурні фактори

З історичної точки зору, італійські політики та інтелектуали завжди ставились до Росії з симпатією. Хоча Італія та СРСР належали до протилежних блоків під час Холодної війни, вони однак мали хороші економічні та політичні стосунки. Через величезний культурний вплив Комуністичної Партії Італії (КПІ) на суспільство у ті часи антиамериканські настрої широко розповсюдились у політичному дискурсі, хоча зовнішня політика Італії й залишалась проамериканською та атлантичною. КПІ зуміла розповсюдити думку про те, що на капіталізм чекає швидкий й невідворотний колапс й пов'язати її з міфом про радянську пролетарську державу, тиснучи на антикапіталістські й антиамериканські настрої, розповсюджені у фашистських, католицьких, соціалістичних та, звичайно, комуністських осередках.

Пізніше ідеалізація СРСР зменшилась і КПІ віддалилась від радянського режиму, але негативне ставлення до США залишилось важливою частиною політичного та культурного дискурсу КПІ. Антиамериканська пропаганда, розповсюджувана КПІ, формувала антизахідну поведінку та картину світу, котрі мали помітний вплив на італійське суспільство й після 1991-го року, особливо серед інтелектуалів.

На початку 90-х починає розвиватися – спочатку всередині ультраправих політичних течій – феномен *россобрунізму* («червоно-коричневих»), ідеологічного синтезу фашизму та соціал-комунізму, який характеризується крайнім націоналізмом, боротьбою з капіталізмом та глобалізацією, антиамериканізмом, ворожим ставленням до Євросоюзу, традиціоналізмом та радикальною критикою «декадентства» західних ліберал-демократичних суспільств.

Середовища россобрунізму швидко встановили співпрацю з російськими ультранаціоналістичними політиками, серед яких Александр Дугін, який часто приїжджає до Італії.

Після приходу до влади Володимира Путіна у 1999-му – і особливо після того, як Кремль у другій половині двохтисячних років звернувся до більш націоналістичної та більш антизахідної політики – середовища россобрунізму зросли й стали більш проросійськими й зокрема пропутінськими. Россобрунізм став політично релевантним феноменом після 2012-13 рр., коли його ідеї проклали собі шлях до мейнстрімних політичних дебатів та ЗМІ завдяки хвилі популізму, яка прийшла тоді в італійську політичну систему.

У той же період, у другій половині двохтисячних, в Італії постає й інша

школа проросійських візій, стриманіша й прагматичніша – так звані *Rus-
slandversteher* (з нім. «ті, хто розуміє Росію» - I.K.) «Активні заходи»
Кремля діють для підсилення як россобрунізму, так і *Russlandversteher*.

На відміну від россобруністів, *Russlandversteher* не мають агресивної
риторики щодо Заходу, НАТО та ЄС, але стверджують, що Італія, аби
захистити свої стратегічні інтереси (особливо економічні та енергетичні)
повинна культивувати особливі відносини з Москвою.

Як *Russlandversteher*, так і россобруністи захоплюються Путіним. На
час початку українського Майдана 2013-2014 рр. *Russlandversteher* мали
домінантну позицію в академічному світі та серед політичних експертів
Італії.

«Базові наративи»

«Базові наративи» створені для того, щоб вибудувати певне бачення історії та міжнародних відносин. Вони дуже схожі або й тотожні стратегічним наративам, розповсюджуваних Кремлем задля виправдання своєї агресії проти України. У підручниках для середньої школи ми ви-членували наступні шість «базових наративів»:

1. *Київська Русь є колискою сучасної Росії та її народу*

Деякі підручники пишуть, що Київ є «першою столицею російської території». Але це твердження не відповідає дійсності. Середньовічна Русь була конфедерацією слов'янських князівств з етнічно різноманітним населенням, і ніяк не може вважатися першим осередком російської держави, котра почне розвиватися на кілька століть пізніше на територіях довкола Москви.

2. *Україна (а також Молдова, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія) є державами, що не відбулись, failed states.*

У підручниках *“Namaskar”*, *“Now!”*, *“La Via della Seta”*, *“Vivi la geografia”* та інших Україна представлена, як надзвичайно бідна, відстала, корумпована й нездатна до самоврядування країна, яка майже «нізвідки» з'явилась після розпаду СРСР. Схожі наративи трапляються у відношенні Молдови та Білорусі, рідше – країн Балтії.

3. *Крим повернувся до Росії після референдуму*

У більшості проаналізованих підручників територія Криму виключена із загального обсягу території України. У деяких півострів розфарбований у кольори Росії, в інших написано: «під контролем Росії». У посібнику *«Il Giramondo»* Карло Гріґуоло, К'яри Фордж'єрі та Данієли Романьолі (вид. Paravia, 2010-й рік) читаємо щодо Криму: «співіснування між двома етносами (*росіянами та українцями* – Ред.) є сьогодні джерелом тертя, тому що росіяни хотіли б мати більшу автономію або навіть повернутися у склад батьківщини». Теза про міжетнічні тертя є неправдивою, а про існування кримських татар, автохтонне населення, автори взагалі не згадують. У наступних підручниках за авторства чи співавторства Гріґуоло ці тези повторюються, про відповідальність Кремля не йдеться.

4. *Росія, оточена країнами НАТО, є причиною нинішньої політики Кремля.*

Жодна країна і жодний альянс не прагне вдертися на територію Росії. РФ ніхто не погрожує. ЄС та Україна є твердими прихильниками безпеки в Європі. Російська федерація є найбільшою за розмірами країною світу, має понад 140 млн. населення, велику армію та ядерну зброю. Абсурдно змальовувати Росію як загрожену країну. Той факт, що історично нейтральні країни, як Фінляндія та Швеція вирішили увійти до НАТО, свідчить, що у Стокгольмі та Гельсінкі є страх, що на них могла б очікувати доля України, тому вони прагнуть захиститися.

5. *Існує «Російський регіон», який включає у себе Росію, Україну, Білорусь, Молдову та країни Балтії.*

Поняття «Російський регіон» не має жодного сенсу з наукової та фізично-географічної точок зору. У всіх названих країн є свої культурні, мовні, релігійні та ціннісні характеристики, які відрізняють їх від Росії. Просування концепції «Російського регіону» підсилює кремлівську ідеологію, згідно з якою вищезгадані країни не мають повного суверенітету.

6. *Культура Східної Європи збігається з російською культурою.*

В Італії давно існує ірраціональна закоханість у «велику російську культуру», з якої витікає применшення культурної ролі інших країн Східної Європи й традиція представляти митців інших національностей (поляків, євреїв, українців тощо), як росіян. Питання російського культурного імперіалізму постало особливо гостро після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, і багато хто почав замислюватись про культуру як інструмент війни (*culture weaponisation*). Цікаві роздуми опублікувала викладачка російської мови з Тревизо, Джина Піґоццо. «Міф про «велику матінку Росію», - пише Піґоццо у статті для журналу «*Micromega*», - вплинув на всіх нас: російським вважалося все, що було створене в кордонах імперій, російської та радянської, хоча російським і не було. Українці, балтійці, сибіряки, народи Кавказу т.п., усі «русифіковані», спочатку – піддані царя, а потім – СРСР. Російськими називали їхні твори, ігноруючи національності, мови, місцеві культури. Російський націоналізм є й справді громіздким. Українці не є росіянами. Скільки українських письменників вважаються росіянами? Та ж в імперії можна було писати та вчитися лише російською. Гоголь, Чехов, Булгаков, Шолохов та інші, авангардисти, футуристи, конструктивісти (Татлін, Малевич, Бурлюк, Кручених, Делоне) – всі вони народи-

лись й вирости в Україні. Те ж стосується багатьох режисерів, науковців і математиків. Щоб побудувати соціалізм в СРСР та певні кар'єри, фактично використовувалась мова Москви. Якщо ж ти захищав національність то ставав «ворогом пролетарського націоналізму».¹

Російський імперіалізм, як зазначила Оксана Пахльовська в інтерв'ю 2022-го року, є серйозним питанням. “Сьогодні ми повернулись до обговорення ролі літератури у формуванні російських імперіалістичних теорій. Ми всі пам'ятаємо, що писав Пушкін про Кавказ: він оспівував геноцид народів. А про слов'ян? Він сказав, що вони всі «сольются в русском море».

¹ Gina Pigozzo, “Russisti italiani e la guerra in Ucraina. Riflessioni di un'insegnante di russo”, *Micromega*, 5 giugno 2024, <https://www.micromega.net/russisti-italiani-e-la-guerra-in-ucraina-riflessioni-di-uninsegnante-di-russo>

Чотири case study

Отже, перейдемо до детального аналізу чотирьох підручників. Зразки для аналізу ми обирали змішаним способом: дві книжки, «*Vivi la geografia*» та «*Ti racconto il mondo*» відносяться до тих, про які сигналізували родини учнів, а «*La geografia per tutti*» та «*Campo Base*» були вибрані «сліпим» методом.

Карла Тонделлі, «*La geografia per tutti*», кн. 2, вид. Zanichelli (2018)

На сторінці С32 описує створення України та інших держав колишнього СРСР наступним чином: «деякі держави досягли незалежності та автономності лише з розділом Радянського Союзу, після 1989-го (як це сталося з Білорусією, Україною та Кавказськими республіками, які відділились від Росії)...»

Цей абзац можна зрозуміти так, що Україна (та інші держави) ніколи не існували як незалежні утворення до 1989 року. Поглянемо окремо на твердження про «відділились від Росії». Плутаючи Росію та СРСР, який, як відомо, складався з 15 республік, котрі теоретично мали право на вихід, книжка просуває меседж, що Білорусь, Грузія, Україна, Вірменія і Азербайджан були фактично Росією, а тому зараз є «штучними державами».

На сторінці С 84 авторка перераховує слов'янські мови, не згадуючи при цьому існування української та білоруської, хоча в інших мовних групах вказані «менші» мови, такі як мальтійська. «Забуваючи» про ці мови, підручник підсилює наративи Кремля, який завжди повторює, що ніякої української чи білоруської мови не існує.

На стор. D110 книжка подає загальну площу України, відмінувавши від неї площу нелегально анексованого Криму, що відкрито суперечить позиції Італії, ЄС та всіх міжнародних установ.

Цікаво, що ні цей підручник, ані інші проаналізовані нами, не згадують про Будапештський меморандум (1994). Учням не пояснюється, наскільки важкі наслідки для міжнародної правової системи мала анексія українського півострова: ядерна держава напала на неядерну, який, до того ж, гарантувала захист й безпеку.

На сторінці D139 наводиться тест, в якому учнів питають: «між якими групами нещодавно вибухнув гострий конфлікт в Україні?» Питання вже містить упередження. Передбачається, що школярі мають відповісти: «між українцями та росіянами», маючи на увазі етнічні групи в самій Україні. Насправді ж в Україні з 2014-го року триває агресія Росії, а не «гро-

мадянська війна», як нам намагаються «підказати» цим запитанням.

Зважаючи на загальний русоцентризм підручника, не дивує, що транслітерація назв українських міст у ньому – російська, а не українська (наприклад, Kiev, а не Kyiv). А місто Кропивницький, перейменоване 2016-го, у цій книжці 2018-го року з'являється під радянським ім'ям Кіровоград.

На сторінках D150-D151 знаходимо сторінку під назвою «Хто є головними діячами культури Східної Європи?». Список складається з 22 імен, серед яких 16 – імена росіян.

Можна зрозуміти присутність там Менделєєва, Пушкіна чи Достоевського. Але важко пояснити відсутність Тараса Шевченка чи Уладзіміра Караткевіча, класиків України та Білорусі. Водночас Александр Афанаєв, фігура зовсім не першого плану, там присутній. Безперечно, подібні таблиці приречені на суб'єктивність у відборі імен, але список про досягнення Східної Європи, в якому 73% імен належать росіянам, все ж відганить культурним імперіалізмом.

Аналізований підручник містить й інші помилки, які відбивають його русоцентричну спрямованість, але тут ми наведемо лише ще одну - Чорнобиль. На сторінці D113 йдеться про те, що «в Україні вибухнув реактор на атомній станції». Твердження є правдивим, але ж в іншій главі авторка стверджувала, що ніякої України не існувало до розпаду СРСР. Тоді чому ж реактор вибухнув «в Україні», а не в «Радянському Союзі»?

Річ у тім, що у цьому, а також багатьох інших проаналізованих підручниках, позитивні події, що сталися на території СРСР, називають «радянськими» або ж одразу «російськими», як-от перемога над німецьким фашизмом у 1945-му році. Коли ж йдеться про негативні факти, раптово виникає категорія «національного». Такий підхід є здавна характерним для країн Заходу. Відомий британський історик Норман Девіс іронічно писав, що «українців представляли західному світові як «росіян» або ж «радянських громадян», коли хотіли їх похвалити, і як українців тільки тоді, коли їхні наміри були недобрими».²

Лаура Феррарі, Джуліо Манчіні «Ti racconto il mondo» кн.2, вид . Le Monnier Scuola (2019)

Цей підручник має також атлас, котрий, незважаючи на скромні розміри, теж просуває базові наративи, а саме «Російський регіон», який

² Yaroslav Hrytsak, op. cit. pag. 17.

тут включає Росію, Білорусь, Україну та Молдову. Такий саме поділ має і сам підручник (див. стор. 274). Щоб закріпити цю дуже суб'єктивну концепцію, на сторінці 275 автори питають: «з яких держав складається Російський регіон?». Правильна відповідь, на думку авторів, має бути такою: Росія, Україна, Білорусь та Молдова. І так само на сторінці 298, у розділі тестів, учні повинні вставити пропущене слово у список країн, які нібито формують Російський регіон: «Росія, Україна, Молдова...» І цим словом, вважають автори, має стати «Білорусь».

В інших розділах також знаходимо некоректні меседжі, результат неточності та русоцентризму. Так, на сторінці 159 читаємо: «Естонія разом з Латвією та Литвою є частиною Балтійських республік, трьох держав, які проголосили незалежність після розпаду Радянського Союзу». Але ж не лише країни Балтії проголосили тоді незалежність. Те саме стосується України, Білорусі, Молдови та інших радянських республік. На тій же сторінці: «Наприкінці дев'ятнадцятого сторіччя Естонія була частиною Росії». Естонія ніколи не була «частиною Росії», а була частиною Російської імперії, як й інші країни, як-от Фінляндія або Польща, котрі теж були колонізовані.

І далі: «Незалежність від Росії була отримана у 1918 р. до 1940 р. і потім знову у 1989 р.». Рік, коли Естонія отримала незалежність – 1991, а не 1989, і це була незалежність від Радянського Союзу, а не від Росії. Ми знову бачимо тут ототожнення СРСР з Росією, через що виникає помилкове уявлення, що радянське дорівнює російському. На картах, поданих у підручнику, транслітерація назв міст мішана: подекуди українська, а подекуди російська, без жодної логіки. Так, тут знаходимо Kiev, а не Kyiv, Kharkov, а не Kharkiv, Odessa, а не Odesa, і тут же поруч – правильно написані Rivne, Zhytomyr, Kryvyi Rih і Lviv. Місто Дніпро, перейменоване 2016-го року, тут усе ще Dnipropetrovsk.

Перейдемо до питання Криму. На сторінці 276 бачимо розходження між маленькою картою, де Крим показаний територією України та табличкою внизу, яка стверджує, що територія України становить 576.500 км², тоді як правильна цифра 603.628 км². Різниця є більшою, аніж лише площа Криму. Було б цікаво спитати авторів, чим вони керувалися, публікуючи ці дані. На тій же сторінці 276 Крим вказаний у дужках як Росія, а на сторінці під Кримом є напис «під російським контролем».

На сторінках 278-279 читаємо, що Крим «оголосив про свою незалежність 2014-го року після народного референдуму і був анексований Російською Федерацією». «Анексія не була визнана міжнародною спільнотою», додають автори, не пояснюючи причин цього рішення. Тобто тут ніде не написано, що Крим є міжнародно визнаною територією

України. Подібне висвітлення, котре суперечить міжнародному праву, трапляється у більшості проаналізованих текстів.

На сторінці 276 книжка наводить індекс людського розвитку й ставить Україну на 88-му сходинку. У той час як Росія, на думку авторів, займає 49-ту.

Даний підручник виданий 2018-го року, отже, логічним буде припустити, що дані мали бути оновлені станом на 2017-ий або 2016-ий рік. Але, перевіrivши дані за ці роки, ми бачимо, що в обидва з них Україна займала 80-ту позицію. На сторінці 279 підручник стверджує вже, що Україна стоїть на 84-ій, а не на 88-ій сходинці, як було вказано у попередній таблиці, що є свідчення певної недбалості.

49-те місце Росії теж є неправильним. Але цього разу помилка не «погіршувальна», як у випадку України, а, скажімо так, компліментарна. Реальна позиція Росії за індексом людського розвитку була 52-ою у 2016-му і 54-ою у 2017-му році³

Отже, неточності книжки чомусь погіршують позиції України й покращують позиції Росії.

Щодо історії: це – одна небагатьох книжок (серед проаналізованих), яка згадує про зв'язок України з «київським князівством», а також її коротку незалежність після Першої Світової війни, але решта наративів підручника залишаються здебільшого проросійськими. «Донецьк та Луганськ проголосили незалежність...». Підручник ніяк не згадує про діяльність російських військ, 300 км кордону, який Україна на той час вже не контролювала, збиття рейсу МН17 тощо...⁴

На стор. 279 читаємо: «У 2018-му вже сильні тертя між Україною та Росією ще загострилися, у тому числі внаслідок рішення України подати заявку на вступ до ЄС та НАТО».

Тут важливо підкреслити, що саме російська агресія загострила стосунки між Києвом та Москвою, а у тексті причина й наслідок перевернуті. До російської агресії 2014-го року Україна за Конституцією була нейтральною країною, тобто не прагнула до вступу до військових блоків. І лише після початку російської гібридної війни у 2014-му році переглянула свій статус й 2018-го року внесла зміни до Конституції.⁵

На тій же сторінці знаходимо абзац під назвою «Низький рівень

³ <https://countryeconomy.com/hdi/russia>

⁴ <https://euvdisinfo.eu/it/mh17-dieci-anni-di-menzogne-e-smentite-russe/>

⁵ «Ukraine's parliament backs changes to Constitution confirming Ukraine's path toward EU, NATO», *Unian*, 7 febbraio 2019, <https://www.unian.info/politics/10437570-ukraine-s-parliament-backs-changes-to-constitution-confirming-ukraine-s-path-toward-eu-nato.htm>

життя». У ньому автори повідомляють: «Україна [...] сьогодні є однією з найбідніших країн Європи, незважаючи на природні багатства та не повністю розкритий потенціал. Критичність ситуації підтверджується деякими соціальними показниками: тривалість життя (71,3 роки) є суттєво нижчою за середні європейські показники; досить високою є дитяча смертність, а народжуваність є особливою низькою».

Розглянемо ці твердження детальніше. У 2018-му році дитяча смертність в Україні, за даними Світової Організації охорони здоров'я, становила 5,1 дитини на тисячу проти середнього показника у ЄС у 4,5. У той час як середній світовий рівень становив 18,5.⁶

У Румунії у тому ж році цей показник дорівнював 3,3, у Болгарії 3,4, у Молдові 11,1, у Грузії 5,5, у Вірменії 6,5.

У країнах ЄС ці дані безперечно кращі, але з яких причин українські показники порівнюються з середнім рівнем у ЄС, а не з рівнем пострадянських країн? Навряд чи школярі почнуть самотужки шукати ці цифри, щоб порівняти їх між собою. Єдине, що вони, ймовірно, запам'ятають – це те, що в Україні ситуація «критична».

Те саме стосується двох інших показників. Тривалість життя в Україні у 2018-му році становила 72,7⁷ роки. Якщо порівняти цей показник з аналогічними у Росії - 72,7⁸, Білорусі - 74,3⁹, Румунії (75,1)¹⁰ або Болгарії (74,9)¹¹, то можна побачити, що він є типовим для пострадянських країн і країн колишнього Варшавського договору. Українська народжуваність теж є схожою: в Україні у 2018-му році вона становила 1,3 дитини на жінку¹². У Білорусі на той же час цей показник був на рівні 1,4¹³, в Росії¹⁴ та Болгарії 1,6¹⁵. Щодо цього показника, на жаль, у багатьох країнах ЄС ситуація є схожою: достатньо поглянути на статистику Італії¹⁶ (1,3 дитини на жінку) або Грецію (1,4).¹⁷

Підсумовуючи, можемо сказати, що соціальні показники України свідчать про те, що країна дійсно ще не досягла стандартів життя в ЄС, але зробила помітні успіхи за останні роки. Писати про неї як про країну з

⁶ <https://data.who.int/indicators/i/E3CAF2B/A4C49D3?m49=804>

⁷ <https://data.who.int/countries/804>

⁸ <https://data.who.int/countries/643>

⁹ <https://data.who.int/countries/112>

¹⁰ <https://data.who.int/countries/642>

¹¹ <https://data.who.int/countries/100>

¹² <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=UA>

¹³ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=BY>

¹⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=RU>

¹⁵ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=BG>

¹⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=IT>

¹⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=GR>

низьким рівнем життя та економікою, зруйнованою внутрішніми конфліктами, означає закріпити у свідомості читача (дуже юного, до того ж) образ держави, яка не відбулась. Це саме те, що з 2014-го року повторює пропаганда Кремля, а також деякі італійські ЗМІ та окремі «експерти».

Розділ, присвячений українській економіці (стор. 280) заслуговує на окремий розгляд, зважаючи на кількість та якість неправдивих меседжів.

Вже заголовок - «Внутрішні конфлікти та конфлікти з Росією» - не є нейтральним. Читаємо далі:

“Після здобуття незалежності перехід до ринкової економіки був дуже важким, як через те, що промисловість потребувала оновлення, так і через те, що держава залежала від Росії у постачанні газу, потрібного для вироблення енергії. Стосунки між двома країнами, спочатку хороші, погіршились спочатку в економіці, супроводжуваного падінням комерційного обігу, а потім і в політиці. Ці конфлікти шкодять українській економіці, у тому числі через те, що більша частка запасів вугілля країни та багато промислових підприємств розташовані на території двох сепаратистських зон”.

Прочитавши цей абзац, читач може подумати, що українські економічні проблеми існують лише через застарілу промисловість (до того ж, успадковану від СРСР), і через погані стосунки з Росією. Книжка найменшим чином не дає знати, що з 2014-го року Росія відкрила фронт війни на Донбасі, руйнуючи та обкрадаючи цілі промислові райони.¹⁸

У 2014-му росіяни привласнили найкращі підприємства Донбасу, серед яких «Топаз» у Донецьку та Луганський патронний завод – звідти вони вивезли все обладнання до себе, у Росію.

Текст просуває думку, що життя в радянській Україні було кращим, ніж у незалежній Україні у всьому, і з економічної точки зору також.

Є незаперечною правдою, що із розвалом СРСР та його економічної системи, частиною якої була Україна, остання залишилась без виходу на ринки, часто – без джерел сировини та деталей, і у 1990-ті роки дійсно пережила дуже важкі економічні потрясіння. Але не можна й заперечувати, що з 1999-го року економіка почала відновлюватись, а у період 2005-2008 демонструвала помітний рівень зростання.

ВВП України – загальний та на душу населення – зростав постійно з 2000 до 2008-го року, вирісши з 32,38 млрд. у 2000-му до 188,11 у 2008-му. У 2008-му та 2009-му відзначалось його зменшення внаслідок сві-

¹⁸ Sergii Kostezh, “Scorched Earth as a Cover for Pillaging Ukraine’s Donbas Resources”, Kyiv Post, 6 febbraio 2025, <https://www.kyivpost.com/post/46644>

тової економічної кризи, відтак ВВП знову повернувся до зростання. У 2013-му ВВП України становив 190,5 млрд. дол. Зменшення цього показника у 2014-2015 роках сталося внаслідок початку російської агресії проти України. З 2016-го, завдяки реформам, економіка відновила зростання, і ВВП зріс з 91,03 млрд. у 2015-му до 199,77 млрд. у 2021-му.¹⁹

У наступному абзаці автори стверджують, що «найбільш розвинутою промисловістю є виробництво зброї».

За даними Stockholm International Peace Research Institute,²⁰ у 2018-му році в Україні було лише одне підприємство, яке продавало зброю на світовому ринку, «Укроборонпром», і обсяг продажів склав 1,3 млрд. дол. Це підприємство посідало лише 71-шу сходинку у світовому рейтингу. Росія у списку перших ста світових підприємств представлена одразу десятима заводами, три з яких входили у першу двадцятку, а саме — «Алмаз-Антей» (9°), United Aircraft Corp (15°), United Shipbuilding Corp (18°). За 2018-й рік Росія продала зброї на 36,22 млрд. дол.

Але повернімось до України. Продаж зброї був першим рядком у списку експорту? Зовсім ні. Першим рядком традиційно йшла сільгосп-продукція, якої 2018-го року було продано на 24,3 млрд. дол.²¹

Зазвичай, країни експортують ті свої товари, які є найбільш конкурентними на ринку. Тож якщо в Україні найбільш розвинутою промисловістю була збройна, то чому ж Київ продавав найперше зернові, олії, мед, а зовсім не зброю?

Отже, твердження підручника безпідставне. Водночас, воно повторюється у тексті двічі: раз у тексті і ще раз – у фінальних запитаннях до глави, щоб краще закріпити цю думку в голові учнів.²²

Ми не знаємо, чому саме автори створили саме такий текст. Але можемо констатувати: опис України як «дуже бідної», «відсталого», і при цьому з «конфліктами між українською та російською громадами», та ще й з «розвинутою збройною промисловістю» точно не викликає в учнях емпатії до країни та її народу.

Сторінка 282 є першою з присвячених Росії. «Я розповім тобі про Росію, - обіцяє нам біляве дівча, й провадить далі – Я Наташа, мені 16 років і я захоплююся новими технологіями. Коли виросту, я хотіла б пра-

¹⁹ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA>

²⁰ https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-12/1912_fs_top_100_2018.pdf

²¹ https://www.researchgate.net/figure/Export-of-Ukrainian-agricultural-products-fact-2018-2022-and-two-forecast-scenarios_fig5_382494515, vedi anche <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/Year/2018/Summarytext>

²² Підручник *Il Giramondo* на стор. 253 також пише: «виробництво зброї є найбільш розвинутою галуззю промисловості країни», і далі: «Україна є шостим світовим експортером легкої зброї».

цювати у цьому секторі задля зростання моєї країни. А ще я мрію проїхатися на найдовшій у світі залізниці. Влітку ми з сім'єю переїжджаємо на пляжі Чорного моря, які є одними із найменш холодних зон нашої країни, а взимку їздимо кататися на лижах в Уральські гори». Так само завдяки Наташі ми дізнаємось (стор. 283), що в Росії «дешевий газ» і тому «домівки так добре опалюються», що вдома можна ходити у майці. Кілька фраз, які малюють ідеальну картину, далеку від реальності.

Читач думає не про реальну Росію з проблемною економікою, яка великою мірою залежить від промислу корисних копалин²³, а про країну високорозвинених технологій, де молоді покоління надихаються патріотичним бажанням прискорити її зростання, країну, де газ дешевий, домівки чудово опалюються, а кожна родина може дозволити собі двічі на рік виїжджати у відпустку.

На стор. 285 автори пропонують учням знайти в інтернеті «вражаючу фотографію російського пейзажа» і проголосувати разом з однокласниками за «найчарівніше фото». Різниця в описі країн очевидна вже на лексичному рівні: на сторінках, присвячених Україні, Білорусі та Молдові ми не знаходимо жодного прикметника типу «вражаючий», «привабливий» або «чарівний». Звичайно, ніде не згадується і той факт, що Україна, наприклад, має багато місць, оголошених частиною спадщини ЮНЕСКО²⁴.

На сторінці 286 йдеться про історичне походження сучасної РФ. «Початок російської історії збігається з народженням Київського князівства у IX ст. н.е., коли скандинавські народності (які називалися *русь*, звідки й пішла назва Росія) приєдналися до слов'ян, котрі жили на сучасній території північної Росії. Князівство поступово розросталося, аж доки не стало найбільшим у європейському регіоні. Наприкінці X століття, у часи Володимира I, росіяни перейшли у православне християнство. У XIII столітті процес об'єднання російських земель був перерваний монгольським вторгненням. Їхнє домінування тривало до 1480-го року, коли Іоанн III, князь московський, зміг перемогти їх. Москва була обрана столицею того, що потім стало велетенською імперією».

Тут також, як і в інших проаналізованих підручниках, автори стверджують, що початок історії Росії збігається з початком існування Київського князівства (Київ у тексті поданий у такому написанні – Kiev).

Як ми вже згадували, середньовічна Русь не може вважатися першим

²³ Stefan Hedlund, "The rise and fall of Russia's Gazprom", *Gisreportonline.com*, 25 luglio 2024, <https://www.gisreportonline.com/r/gazprom-russia-europe-eu-gas/>

²⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_World_Heritage_Sites_in_Ukraine

осередком російської державності, яка почне розвиватися лише кілька століть потому на територіях довкола Москви. Таке історичне прочитання, здається, перебуває під сильним впливом ідей Михайла Погодіна (1800-1875), професора Московського університету.

На переконання Погодіна, внаслідок монгольського вторгнення 1240-го року, Київ залишився цілком без населення, оскільки все воно або загинуло або втекло на Північ, і це нібито дає підстави росіянам пишатися історичною тяглістю з землями Русі, у той час як українцям і білорусам – ні. Ця гіпотеза була спростована багатьма істориками, як сучасниками самого Погодіна, так і нашими сучасниками, такими, як Сергій Плохій²⁵ та Норман Девіс.²⁶

Насправді Київ був розорений монголами, але не залишився цілком безлюдним. Лінгвістичний аналіз та дані археологічних розкопок підтверджують, що після монгольської навали народні традиції не змінилися кардинальним чином, як це відбувається у випадках етнічного заміщення народів.

Девіс у своїй книжці «Історія Європи» зазначає: «На жаль, коли російська православна церква вийшла на сцену п'ятьма століттями пізніше (порівняно з часами Володимира - (980-1015) – *I.K.*), то вона зажадала монополії на спадщину давньої Київської держави, а новітня російська пропаганда робить будь-що, аби знищити традиції та претензії суперників, особливо між українцями».²⁷

Говорячи про саму назву «Росія», Девіс підкреслює, що у часи Василя I (1389-1425) «московити почали називати свою державу грецьким іменем, яке відповідало Русі, Росії, а самих себе називати росіянами. Росіяни московити ніколи не керували Києвом, але це не завадило їм вважати Москву єдиною законною спадкоємицею Києва. Ця тенденційна візія історії, яка наполягала на тому, щоб плутати Росію-Московію з цілою Руссю, не була сприйнята іншими східними слов'янами, які ще на віки залишились поза домінуванням Москви».²⁸

Девіс описує інші слов'янські держави наступним чином (про ці держави шкільні підручники найчастіше цілком забувають): «але велика частка населення у Білій Рутенії та в Україні, була православною. Вони називали себе «русинами» або ж «рутенами», і саме русинський варіант

²⁵ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, London, Penguin Books Ltd, 2018.

²⁶ Norman Davies, *Storia d'Europa*, Torino, Bruno Mondadori, 2001.

²⁷ Там само, стор. 367.

²⁸ Там само, стор. 436.

східнослов'янської мови, на якому говорили у Великому Князівстві Литовському, дав початок сучасним білоруській та українській мовам. До 1700 року офіційною мовою Великого князівства, яке здебільшого адмініструвалося освіченими слов'янами-католиками, була не литовська, а русинська».²⁹

Сучасна компаративна лінгвістика підтверджує, що українська та білоруська мови лексично набагато ближче одна до одної, ніж кожна з них – до російської.³⁰

Сторінки, присвячені сучасній історії, мають більш збалансований вигляд, хоча деякі твердження є суто суб'єктивними.

Варто позитивно відзначити сторінки, присвячені загрозі свободі слова та історії Анни Політковської (стор. 292-293).

Спірним водночас виглядає твердження на стор. 287: «Спочатку за Бориса Єльцина, а потім за Владіміра Путіна країна розпочала повільний перехід до демократії». Чеченські війни (особливо друга), агресія проти Грузії та України демонструють, що ніякого «демократичного переходу» не відбулось.

Сторінка 296, присвячена Білорусі, згадує про Чорнобильську АЕС, як про «українську», що відповідає тенденції колоніальної оптики, згідно з якою позитивні події є завжди радянськими (або ж одразу російськими), у той час як негативні є національними.

Джанкарло Корбелліні, Campo Base 2, вид. Sanoma (2016)

Цей підручник теж наводить мішанину з топонімів, транслітерованих з російської “Kiev, Kharkov, Odessa” поруч із назвами, транслітерованими з української (Rivne, Dnipropetrovsk).

Сторінка 224 розповідає про розвал СРСР дуже туманно. Згідно з текстом, 1991 року «Естонія, Латвія та Литва стали незалежними від СРСР, у той час як інші держави пережили падіння комуністичних режимів та вихід з радянського «блоку» (р. 224).

Насправді не лише три вказані, а всі республіки СРСР проголосили незалежність від СРСР. Це необхідне уточнення книжка наводить лише на стор. 265 у врізці «Держави, що народилися з розпаду СРСР».

Водночас на сторінці 224 автор стверджує: «Незалежність призвела

²⁹ Там само, стор. 437.

³⁰ Claudia Bettiol, “L’ucraino non è russo. Il ricco puzzle linguistico dell’Ucraina”, *Meridiano* 13, 15 luglio 2022, <https://www.meridiano13.it/luccraino-non-russo-puzzle-linguistico-ucraina/>

до чималого тертя, особливо в Україні та в Молдові між місцевим населенням та російськими громадами, які тиснуть, щоб отримати більшу автономію або зближення з Росією».

На сторінці 232 у тексті, присвяченому незалежності Балтійських країн, автор визнає, що приєднання до СРСР було анексією. Але потім стверджує, що «три балтійські країни вийшли звідти у 1991-му році внаслідок народних референдумів, які показали потужне прагнення до незалежності». Тут немає жодної згадки про події у січні 1991-го року у Вільнюсі, про загиблих та поранених у боротьбі зі спробою Москви силовим шляхом відновити свою владу над Литвою, котра проголосила власну незалежність майже за рік до того, 11-го березня 1990-го року.

Стор. 264 розповідає історію Російської Федерації, починаючи з IX століття, коли «русь, або варяги, вікінги зі Скандинавії прийшли на територію сучасної європейської частини Росії й змішалися з місцевими слов'янським населенням». Далі автор згадує про Новгород, навалу Золотої Орди і аж до Московського князівства, якому вдалось «відкинути монголів й розпочати процес об'єднання слов'янських народів».

Жодного слова немає про перші держави інших народів – ані про Київську Русь, ні про Велике Князівство Литовське або Князівство Молдавське.

Перейдімо тепер до СРСР й проаналізуємо абзац «Від сталінської диктатури до Федеральної республіки» (стор. 265): «Наступник Леніна, Сталін, повів країну до великого промислового розвитку, піддавши її при цьому жорсткій диктатурі на майже тридцять років (з 1924 до 1953). СРСР вийшов переможцем з Другої Світової війни, витримавши німецьке вторгнення. Але у післявоєнні часи протиставив себе Сполученим Штатам як військова та економічна супердержава світового рівня». У тексті не згадуються мільйони жертв сталінських репресій, роль союзників у перемозі у Другій Світовій та той факт, що СРСР вступив у неї 1939-го року на боці агресора.

Врізка внизу сторінки 266 присвячена «пороховій бочці» на Кавказі. У тексті йдеться про незалежність Вірменії, Грузії, Азербайджана, а відтак – про Чечню. У Чечні Росія, пише автор, придушила «будь-які сепаратистські прагнення» після двох воєн, а Абхазія та Південна Осетія «проголосили власну незалежність за підтримки Росії, яка їх контролює військовим шляхом». Жодного слова про сценарій гібридної війни Росії, який вона пізніше перенесла на Крим та Донбас.

На сторінці 273 автор характеризує Росію як «країну з багатьма дисбалансами». «У політичній сфері громадянські права та свобода преси, здається, недостатньо гарантовані», пише він. Зважаючи, що підручник

вийшов 2016-го року, після двох чеченських воєн, агресії проти Грузії і України, вбивства журналістки Анни Політковської та опозиціонера Бориса Немцова (і це лише окремі приклади), це визначення виглядає досить слабким.³¹

Перейдемо до сторінок, присвячених Україні. На стор. 274 площа країни вказана правильно.

Але у тексті багато інших помилок. Наприклад, щодо Львова читаємо: «Львів (730 000 тис. жит.) – місто довгий час польське, потім австрійське й російське, сьогодні є одним з найбільших центрів української культури й зберегло прекрасну стару частину міста, що є спадщиною ЮНЕСКО».

Львів російське місто? Мабуть, навіть кремлівські пропагандисти не дійшли ще до таких тверджень. За свої вісім століть історії Львів ніколи не був російським, і ніколи більшість його жителів не складалася з етнічних росіян.

Яким чином у тексті з'явилась така груба помилка? Це прирівнювання радянського до російського, як в інших текстах чи щось інше? Крім того, тут є і логічна помилка: якщо Львів буцімто ніколи не мав нічого українського, то як і коли він встиг стати «важливим центром української культури»?³²

У наступному абзаці з'являється один з найпоширеніших російських стратегічних наративів – а саме про громадянську війну в Україні: «Після анексії Криму Російською Федерацією у 2014-му році у східних провінціях триває війна між армією та групами проросійських повстанців».

Опис стосунків між росіянами та українцями, а також релігійними групами так само неточним.

«Населення складається на 78% з **українців**, які розмовляють **українською** (офіційна мова) і є **православними** (46%) із помітною частиною католиків (8%). Стосунки між росіянами та українцями всередині країни є напруженими, з епізодами відкритих конфліктів. Українці на загал бачать у росіянах історичних загарбників і прагнуть зближення з Євросоюзом; російська ж меншість тисне з метою зберегти тісні контакти з сусідньою батьківщиною».

Відкриті конфлікти між росіянами та українцями?. З вищенаведеного тексту постає ідея, що існує повністю україномовна Україна («78% які розмовляють українською»), всередині якої живе компактна російська

³¹ Isabel van Brugen, "Full List of Putin Critics Who Have Died in Mysterious Circumstances", *Newsweek*, 16 febbraio 2024, <https://www.newsweek.com/putin-critics-dead-full-list-navalny-1870692>

³² https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/yazykovoy_vopros_rezultaty_poslednih_issledovaniy_2012.html

меншина, котра хоче тісніших стосунків зі своєю батьківщиною. Тобто текст прагне просунути ідею, що проблеми пов'язані із захистом меншин, і російська меншина в Україні є буцімто zagrożеною. Загалом тема конфліктів на етнічному ґрунті трапляється у багатьох підручниках. З 28 проаналізованих книжок жодна не пояснює справжню мовну ситуацію в Україні й оминає мовчанням тему русифікації в Україні чи в інших республіках СРСР. Деякі праці при цьому містять твердження, що в РФ різні народи та культури живуть у цілковитій гармонії, тому що російське суспільство вміє їх інтегрувати.

Як свідчать дані опитування, проведеного 2012-го року соціологічним центром «Рейтинг», реальність насправді зовсім інша. 50% респондентів вважали рідною мовою українську, а 29% - російську. Ще 20% відповіли, що вважають рідними як українську, так і російську. Водночас з цього ж дослідження випливає, що українською у побуті розмовляли менше людей, аніж вважали її рідною. І навпаки – російською розмовляли більше людей, ніж вважали її рідною. Чому так? Тому що внаслідок русифікації російська мова в Україні стала не мовою національної меншини, а мовою колонізатора.

Але повернімось до аналізованого підручника. На сторінці 275, звертаючись до теми економіки, автор пише, що «чинна криза між українським та російським населенням мала тяжкі наслідки для економіки, спричинивши припинення постачання дешевого газу та фінансової допомоги з боку Росії».

Торгівельні стосунки між Росією та Україною безсумнівно погіршились, але лише внаслідок того факту, що Росія окупувала Крим й розпочала війну на Донбасі. Використовувати у цьому контексті слово «криза» й просувати думку про існування етнічних конфліктів в Україні означає викривляти реальність.

І ще одна маленька деталь, яка свідчить про загальну недбалість у складанні підручника: на фотографії, покликаній ілюструвати українські газогони ми бачимо робітника з написом на спині «Мострансгаз».

На стор. 275 з'являється врізка під заголовком «Крим – відкрите питання». Тут підручник подає факти про «референдум» 2014-го року так само, як і більшість інших – не згадуючи про військову окупацію півострова.

Білорусі у цій книжці присвячено усього одну сторінку. Автор підкреслює, що в країні існують дві державні мови – білоруська та російська. Шкода, що він нічого не пише про те, що білоруській мові, за даними

³³ Oleg Rummyantsev in Ivan Dzjuba, op. cit., pag. 17.

*l'UNESCO Atlas of the World's languages in Danger*³³ загрожує повне зникнення. Ситуація у Білорусі є наочним прикладом того, до чого може призвести офіційна двомовність у ситуації пост-колоніалізму, коли культура колонізатора є спорідненою з колонізованою культурою.³⁴

Сторінка 277 присвячена Молдові. Текст фокусується головним чином на проблемі бідності, яка, на думку автора, спричинена «втратою зв'язків всередині радянської системи».

Молдова дійсно є однією з найбідніших країн Європи, і пострадянський перехід від планової до ринкової економіки колоніального типу дався їй складніше, ніж іншим республікам. Країна дійсно мала також помітну еміграцію.

Водночас з педагогічної точки зору було б корисно поінформувати учнів, що, незважаючи на еміграцію громадян до Росії та ЄС, яка була як одним з головних джерел доходів для країни, так і однією з головних перепон на шляху її розвитку, Молдова однак досягла дуже суттєвого прогресу у боротьбі з бідністю. З 2006-го до 2015-го року відсоток населення, яке жило за межею бідності скоротився з 30,2% до 9,6%.³⁵

Звертаючись до теми молдовського виноробства, автор пише, що воно «було впроваджене російськими аристократами наприкінці 19 ст., й дозволило виробляти високоякісні вина». Ймовірно, йому невідомо, що у Молдові виробляли вино за багато століть до того. Як зазначає автор посібника з виноробства Молдови Карло Полікано, «виноградарство та виноробство існують у Молдові, згідно з археологічними даними, вже понад 5000 років. Торгівля з греками та римлянами, що прибували на береги Чорного моря з кінця III століття до н.е, уможливила безсумнівне покращення методів культивування та виробництва».³⁶

Після жакливого горбачовської кампанії у середині вісімдесятих, внаслідок якої було знищено 140 000 гектарів виноградників, а також все вже готове вино, Молдова, ставши незалежною, розпочала складне й повільне відновлення галузі. Сьогодні виноробна галузь є одним зі стратегічних секторів молдовської економіки: виноградники розкинулись на 148.500 гектарах й дозволяють виробляти понад 124 000 тис.тонн вина на рік.³⁷

³⁴ Там само.

³⁵ <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/poorest-countries-in-europe>

³⁶ Carlo Policano, *Moldova. Guida ai vini*, Chisinau, 2015, стр. 8.

³⁷ Там само.

Цей підручник належить до тих, про які сигналізували батьки; щодо якого робило заяви Посольство України в Італії і про який писала преса, починаючи з березня 2024-го року.

Після шуму з ЗМІ 2024-го року видавництво заявило, що виправить текст у новому виданні. Далі ми порівнюємо тексти зразка 2021-го і 2024-го року.

Так, на стор. 63 у главі «Розділена Європа», читаємо: «...дуже відста-лими є економіки Білорусі, Молдови, України та кавказьких країн, у тому числі через постійні внутрішні конфлікти та тертя».

Цей меседж щодо «внутрішніх конфліктів», у яких ніяк не згадується дестабілізуюча роль Росії, залишився таким самим і в новому виданні.

Розглянемо абзац, який викликав багато обурення з боку родин учнів. На стор. 104 читаємо: «З 1991-го року після періоду миру, у Європі по-чались інші криваві війни, особливо, у Східній Європі. Тут падіння кому-ністичних режів, які підтримували мирне співіснування різних національностей, сприяло відродженню націоналізму, тобто політичних рухів, заснованих на культурній, економічній та релігійній ідентичності певного народу». Цей абзац також не змінився у новому виданні: вихо-дить, автори продовжують вважати радянський комунізм мирним.³⁸

Цікаві також подвійні стандарти щодо теми національної ідентичності. Коли йдеться, приміром, про Францію (стор. 144), то автори згадують, що її населення має «сильне почуття національної приналежності» («французи пишаються своєю країною та культурою»), тобто це є пози-тивною рисою. Водночас, коли йдеться про українців, литовців, грузин тощо, то любов до власної країни є вже негативним націоналізмом.

На сторінках 104 – 105 автори перераховують «зони нещодавніх кон-фліктів», серед яких ми знаходимо «регіони України, населені здебіль-шого росіянами (Крим та Східна Україна)». Тут теж нічого не змінилось у виданні 2024-го року. Залишилась і мапа, на якій заштриховані зони із «російськомовним населенням», котра вочевидь підтверджує неправ-диву тезу про існування російськомовного тотально лояльного до Росії населення.

Питання Криму у виданні 2021-го року подане так: «У 2014-му році

³⁸ Резолюція Європарламенту від 19 вересня 2019 року щодо важливості європейської пам'яті для майбутнього Європи: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_IT.html

вибухнув конфлікт між Україною та Росією після того, як київський уряд подав запит на приєднання до Європейського Союзу». Автори визнають, що «російські загони окупували військовим шляхом півострів», але не пояснюють, чому ж результати «референдуму» не були визнані ЄС. Учням зовсім не доносять інформації про те, що йшлося про військову агресію проти суверенної держави. Так само, про існування автохтонного населення Криму – кримських татар – немає жодної згадки. Як і про Будапештський меморандум. Цей абзац не був змінений і в новому виданні.

На сторінці 107 автори слушно зазначають, що РФ є федерацією лише де-юре, але не де-факто. На мапі на стор. 111 Російська Федерація пофарбована у колір, яким тут позначено авторитарні режими.

Водночас дана книжка на стор. 200, як і багато інших текстів, пропонує теорію Погодіна: «Перший осередок російської держави виник наприкінці 9 століття...». Цей абзац теж залишився незмінним у новому виданні, так само, як й історія козаків, які, згідно з авторами, були «кочовиками татарського походження, які жили у південних степах країни» і ніяк не українцями.

На сторінці 201 автори стверджують, що Росія у новому тисячолітті «відновила певну політичну вагу на світовому рівні. Одним з прикладів цього є військове втручання Росії у 2014-му році в українську кризу на підтримку російськомовного населення [...] та наступна анексія Криму до Росії, не визнана, однак, міжнародною спільнотою. Країна також здійснила серйозне втручання у війну в Сирії на підтримку президента Асада».

У такому вигляді абзац здається оспівуванням російської агресивності. Можливо, автори мали на увазі не це, але у дидактичному тексті такі твердження є недоречними.

І ще: тут підручник утретє згадує про фальшивий референдум у Криму і втретє відмовляється пояснювати юним читачам, чому саме він не був визнаний міжнародною спільнотою. Цей абзац залишився незмінним і в новому виданні.

У Чечні, на думку авторів, відбувались «потужні етнічні тертя», а ніяк не жорстока війна Російської Федерації проти народу, який століттями вимагає незалежності від Москви. А сама РФ – у тому числі у виданні 2024-го року – «складається з 83 федеральних об'єктів, до яких додаються Кримська республіка та місто Севастополь...»

На стор. 231 читаємо, що країни Балтії включають «три маленьких республіки: Естонію, Латвію та Литву, які народились 1991-го року внаслідок процесу розпаду Радянського Союзу».

Знов-таки жодної згадки про період незалежності між 1920-м та 1939-м роками, не кажучи вже про давніші форми державності.

Щодо Грузії підручник зазначає: «У Грузії території Південної Осетії та Абхазії фактично є незалежними завдяки підтримці Росії». Ця фраза є незмінною і у новій редакції.

Глава, присвячена Україні теж змінилась мало. Територія держави вказана без території Криму. Столиця позначена як Київ, а не Kyiv, Дніпро, перейменований 2016-го року, все ще підписаний як Dnipropetrovsk. Автори так само наполягають на «глибоких зв'язках з історією Росії» і ніяк не згадують не менш важливі зв'язки з Польщею. Залишилось незмінним і фальшиве твердження, що «місто Київ є першою столицею російської території».

На сторінці 241 знаходимо наратив про «країну, яка не відбулась»: «У галузі економіки країна проживає критичну ситуацію, яка характеризується, після отримання незалежності, падінням національного доходу та погіршенням рівня життя. В останні роки ВВП знову зростає, але залишається загальна ситуація відсталості». Цей абзац не змінився і у виданні 2024-го року. Насправді ж, як ми вже вказували, український ВВП з 2000 року демонстрував постійне зростання, окрім 2008-го та 2014-го року. У 2021 році ВВП України досяг свого історичного максимуму, дійшовши майже до 200 млрд. доларів.

На окрему увагу заслуговує, що автори ніколи не пов'язують українські труднощі з агресією Росії.

На сторінці 242 (і це збережено і в новому виданні) підручник стверджує, що «стосунки з Росією є дуже складними, особливо через конфлікти з російською меншиною». Тобто не через перше вторгнення 2014-го року і не через повномасштабну війну, починаючи з 2022-го, а тому, що Україна свариться з «внутрішніми росіянами».

Що ж тоді змінилось у новому виданні? Деякі частини тексту. Особливо наступний абзац, який у виданні 2021-го року мав такий вигляд:

«Колись частина СРСР, від якого вона відділилась 1991-го року, Україна в останні роки зблизилася з Європейським Союзом, з яким вона 2014-го року підписала угоду про співробітництво. Російський компонент країни (17%) не прийняв цю ситуацію», а відтак Крим «попросив про Москву про введення військ» і «проголосив себе незалежним». Цей абзац завершувався згадкою про «громадянську війну» між російськомовним населенням та «урядом у Києві».

Після протестів батьків, у тому числі через пресу, навесні 2024-го року видавництво пообіцяло внести зміни, й у цьому випадку дійсно їх внесло.

Новий абзац переформульовано наступним чином: «Колись частина СРСР, від якого вона відділилась 1991-го року, Україна в останні роки зблизилася з Європейським Союзом та західним країнами. Внаслідок цього політичного повороту, Росія кілька разів заходила на українську територію; спочатку у 2014-го році в регіони, населені переважно російськомовними українськими громадянами Криму та східних зон Донеччини та Луганщини. Анексія цих зон Росією, яка відтак відбулась, не була визнана міжнародною спільнотою».

Абзац же, який раніше твердив про «громадянську війну», було змінено так: «Пізніше, у лютому 2022-го року московські війська здійснили військовий наступ з метою скинути демократично обраний український уряд. Україна однак вистояла, у тому числі завдяки західній допомозі, й з червня 2022-го року офіційно є країною-кандидатом на вступ до Європейського Союзу».

Тут можна було б подискутувати на тему, чи доречним є вказувати російськомовність регіонів, які піддалися агресії і чи не варто було б на решті пояснити учням існування норм міжнародного права, яке однозначно забороняє визнавати анексії, вчинені військовим шляхом. Але важливо, що нові абзаци демонструють вже більш врівноважений підхід. Було б дуже доцільним поширити його і на інші частини підручника, де панують російськоцентричні наративи, які шкодять науковій об'єктивності тексту.

Висновки

Найперше, що можна констатувати – це недостатньо високий загальний рівень проаналізованих підручників. Тексти містять як велику кількість та щільність кремлівських наративів, так і звичайні фактологічні помилки. Наприклад, підручник «Occhi sul Mondo» відносить місто Харків до «мінерального басейну Донбас», «Geo Green» пише, що «другим містом України є Одеса у Криму», припускаючись одразу двох фактологічних помилок на одну коротку фразу. Підручник «Campo Base» розпочинає розділ про Східну Європу розповіддю про Сибір і так далі.

Щодо власне кремлівських наративів, мусимо констатувати, що вони присутні у всіх проаналізованих текстах, більшою чи меншою мірою. Отже, Москві дійсно добре вдалось провести на італійській території свої операції *soft power*, *sharp power*, *hybrid analytica* та *history and culture weaponisation* й успішно насадити свої міфи. Повторювані у деяких підручниках тези про «СРСР, який просував мир у всьому світі» або про «велику російську культуру» є прикладом цього.

Перший міф і сьогодні успішно працює на виправдання російської агресії проти України: спираючись на нього, частина італійського суспільства стверджує, що Росія лише захищає російську або російськомовну (вживаючи ці слова часто як синоніми!) меншини на територіях, які є «історично російськими».

Завдяки вкоріненості другого міфу багато італійців і сьогодні не помічає культуру України, Литви, Латвії, Естонії, Грузії та інших держав й часто не помічає, що оспівування російського мистецтва часто є спробою утисків або й заперечення культурної ідентичності інших народів.

Жодний з проаналізованих підручників не згадує тему русифікації, яка є ґрунтовно важливою для розуміння реальності постколоніальних держав. Так само часто оминається тема міжнародного права, коли йдеться про злочини РФ проти її колишніх колоній. Але ж виховати повагу до закону та права є одним з найважливіших завдань шкільної освіти.

Позбутися кремлівських наративів та фактологічних помилок у текстах підручників можна шляхом редагування, під час якого редактори спиралися б на джерела, котрі поважають міжнародне право та історичну науку. Однією з пропозицій могло б бути створення наукових комітетів. Звичайно, проблема фальшивих російських наративів є набагато ширшою за їхню присутність у підручниках для середньої школи.

Важливо підкреслити необхідність збереження пам'яті про тоталітарні режими ХХ століття, починаючи зі шкільних програм. Ця тема є надзви-

чайно актуальною для майбутнього Італії та Європи. Сьогодні для ліберальної демократії в Європі існує серйозна загроза з боку правих та лівих екстремізмів, які пропагують расизм, ксенофобію, антисемітизм та агресивний антикапіталізм.

Якраз у відповідь на цей виклик Європарламент прийняв у вересні 2019-го року резолюцію про «важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи». Ця резолюція нагадує, що «нацистські та комуністичні режими скоїли масові вбивства, геноциди та депортації, призвівши протягом XX століття втрату людських життів та свободи у масштабах, нечуваних в історії людства».

Щоб укріпити демократію в Італії максимально важливим є виховувати нові покоління чутливими до досвіду тоталітарних режимів минулого століття. Лише так вони зможуть запобігти та протидіяти новим формам тоталітаризму у майбутньому.